

Den nya människan

Med utgångspunkt i den svenska steriliseringspolitiken skildrad genom ett antal flickor intagna på ett "arbetshem", blottläggs ett stycke svensk nutidshistoria. Den nya människan är en film om en ung kvinnas mod att stå upp mot ett omänskligt system. En film om civilkurage och om att inspirera och gjuta mod i sina medmänniskor.

Rekommenderad från åk 9 & gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING AV
LOUISE LAGERSTRÖM

Handling

Någonstans i Sverige 1951. Sjuttonåriga Gertrud Johansson är äldsta barnet i en moderlös syskonskara på sju barn. Den alkoholiserade fadern har inget att sätta emot när ett par män från kommunen kommer för att hämta Gertrud till ett arbetshem där hon lovas umgänge med likasinnade. Det vill säga kvinnor som likt hon, anses för "sinnesslöa", "imbecilla" eller "lösaktiga" för att passa in i det nya, sundare svenska folkhemsbygget.

Föreståndarinnan på arbetshemmet Odenslund, syster Solbritt, välkomnar henne och talar uppriktigt om social anpassning och observation men nämner samtidigt att om detta skulle misslyckas återstår bara en långsiktig lösning: tubar ocklusion.

Gertrud inser inte den fulla vidden av begreppet sterilisering utan hon går med på att genomföra operationen om det ger henne möjlighet att komma därifrån för att ta hand om sina yngre syskon. Solbritt hänvisar till Doktor Berg, en läkare med visioner om ett nytt friskare människoideal. Han syns sällan till men hans ande vilar tungt över Odenslund.

De andra flickorna har mer eller mindre förlikat sig med både sitt öde och en tillvaro av hårt arbete och disciplin. Astrid drömmer om att bli barnsköterska men påstås fortfarande lida av epilepsi vilket omöjliggör både yrkesval och moderskap. Förståndshandikappade Alba har dräpt sin mor och är skengravid medan vackra Lisa, vars "hysteriska anlag" hittills har gett henne ett liv på institution, faktiskt skall få återvända till samhället och få plats hos en advokatfamilj. Den tuffa kaxiga Jenny är till en början avogt inställd till Gertrud. Hon provocerar och testar henne men blir snart en av Gertruds bästa vänner på Odenslund.

Efter ett misslyckat rymningsförsök då Gertrud återvänt till sitt tomma föräldrahem och insett att hennes familj splittrats och hennes syskon placerats ut i olika fosterhem, förs

hon tillbaka till Odenslund och börjar nu på allvar ifrågasätta varför hon och de andra egentligen är intagna. Vid ett möte med Doktor Berg vidhåller hon dock sin önskan om att genomföra steriliseringsoperationen eftersom hon ser detta som hennes enda möjlighet att lämna Odenslund.

En kväll lyckas flickorna ta sig in på Doktor Bergs kontor där det finns en grammofon. De spelar skivor och dansar och lyckas också komma över sina egna journaler. Samma kväll inleder Gertrud ett förhållande med hemmets unge vaktmästare, Axel, och blir gravid. Med sin nyvunna lyckliga hemlighet ägnar hon nu sin kraft åt att stötta de andra.

Efter att ha tvingat upp Astrid på ett tak för att få henne att inse att hennes epilepsi sedan länge är botad, vilket Gertrud läst i hennes journal, får Astrid resa hem. Jenny får tröst av Gertrud när hon efter sitt årliga korta möte med sin bortadopterade lille son bryter ihop.

Solbritt är stolt över Gertruds framsteg och hennes omtanke om sina medsystrar. Hon föreslår att Gertrud skall överta arbetet med den stora väven som Lisa lämnat. Hon ber henne även hålla ett litet tal vid en kommande fest för kommunen och pressen.

När Lisa dyker upp och berättar att hon steriliserats och därtill utnyttjats sexuellt av advokaten i familjen hon hamnat i kan inte Gertrud förhindra att Lisa tar sitt liv.

I takt med att graviditeten framskrider börjar nu konsekvenserna av en operation gå upp för Gertrud och hon försöker att avstyra den. Axel förhåller sig kallsinnig till hennes vädjan att han skall ställa upp vid hennes sida och erkänna faderskapet. Doktor Berg har heller inga planer på att avblåsa processen.

För att vinna tid låtsas Gertrud bli vansinnig i hopp om att bli förpassad till sinnessjukhus. Ingen tror dock på henne och hon väljer i stället att avsluta arbetet med väven: En bild av de tre nornorna vid Yggdrasil som spinner människornas öde.

Inför festen fejas, tvättas och dukas det på Odenslund. Här skall ett dygdemönster och ett lyckat socialt experiment presenteras. Gertrud inser att med den kommunala gräddan och lokalpressen församlad är det ett ypperligt tillfälle att demonstrera den verkliga bilden av vad som försiggår.

Efter Doktor Bergs presentation av sina sociala visioner tar Gertrud tillfället i akt. Inledningsvis lovsjunger hon Odenslund och Doktor Berg men snart börjar hon tala om vad verksamheten egentligen går ur på. Hon läser högt ur Lisas journal och en journalisterna reagerar direkt och ställer obekväma frågö till Doktor Berg om Lisa är den flicka som begått självmord. Doktor Berg försöker avleda uppmärksamheten genom att låta avtäckta den stora väven. Den föreställer fortfarande de tre nornorna men en av dem har nu ett öppet blodigt sköte och ett nyfött foster i förgrunden. Alla flickor applåderar och Solbritt, som i hemlighet sympatiserar med Gertrud, har tårar i ögonen då Gertrud förs bort.

Det ofödda barnet räddas men Gertrud förs till mentalsjukhus. På en voice-over berättar Solbritt att Gertrud spenderar de närmaste 28 åren där. 1979, då den genomgripande mentalreformen genomförs, släpps hon ut. Hon hämtas av sin son.

Gertrud

Filmens karaktär Gertrud bygger på manusförfattaren Kjell Sundstedts moster Maj-Britts livsöde så som han fått det berättat av sin mor, genom brev, sjukjournaler, anstaltsbeskrivningar och myndighetsdokument. Som filmkaraktär blir hon också ett konglomerat av en rad kvinnoöden så som de kunde te sig under de mer än fyrtio år tvångssteriliseringarna ägde rum.

I filmen får Gertrud både en drivande och en offerroll. Hon blir en slags Kristusgestalt. När hon anländer antar hon snart rollen som ledare och de andra tyr sig till henne som lärjungar. Hon uppmuntrar och gjuter mod i dem. Motpolen blir överheten representerade av sköterskorna och i förlängningen Doktor Berg. Osjälviskt hjälper hon flickorna och stödjer dem också handgripligt, Erika med kattungen som räddats från

dränkning, Jenny med sitt frångagna barn eller Astrid som övervinner sin påstådda epilepsi och blir den enda som vi ser lämna Odenslund till en fungerande tillvaro.

Gertruds ifrågasättande provocerar personalen även om hon lyckas så ett frö till motstånd och opposition hos Solbritt. Hon hjälper henne också i den slutliga attacken mot den rådande makten, Gertruds frispråkiga tal och framförallt väven med den födande kvinnan. Hennes seger över överheten blir samtidigt också hennes eget öde då hon tvingas att spendera större delen av sitt vuxna liv intagen på ett mentalsjukhus.

- "Ska man säga som det är eller som det hör till?" säger Gertrud och hennes ankomst till Odenslund innebär ett uppvaknande både för henne själv och de andra flickorna, samtidigt som hon har en naiv inställning till vad en operation kommer att innebära. Fundera över hur hennes påstridiga sätt gentemot de styrande sätter igång processer hos de andra flickorna.

- Tålmod är livets dygd. Hushållsarbete, gudfruktighet och disciplin, så löd den rådande samhällsnormen. Hur skulle en ung kvinna bete sig på 50-talet? Hur såg idealet ut och på vilka sätt bryter Gertrud med det förväntade?

- Gertrud visar omedelbart ett starkt civilkurage. Fundera över hur hon hittar kraften till detta. Har hon trots sin tuffa uppväxt med sig en slags grundtrygghet i kärleken till sin familj?

Doktor Berg och det svenska folkhemmet

I sitt tal till de församlade gästerna summerar Doktor Berg idén om tvångsteriliseringar som ett socialt projekt, som en

välgärning mot de minst lämpade.

"Vi som är här har väl inte glömt hur misären och fattigdomen höll på att växa oss över huvudet. Hur de minst lämpade födde flest barn. Medan de som kunde ta hand om sina barn födde ett. Ja, eller två." "Dessa flickor som kommer från oacceptabla förhållanden inbillar vi oss att vi hjälper dem med observation och arbetsträning. Eller är vi överens om att det krävs något mycket, mycket mer än så?"

Berg framstår som en demonisk vetenskapsman som i sitt försök att "leka gud" gränsar mot storhetsvansinne. Faktum är dock att dessa tankar inte på något sätt var okonventionella, varken i Sverige eller i resten av Europa. Det är därför viktigt att känna till att filmens händelser varken var ovanliga eller några isolerade företeelser.

Sverige intog en framskjuten position inom den så kallade eugeniken, eller rashygienen, där just sterilisering av personer som ansågs bära sjuka eller olämpliga anlag var en central metod.

Tvångsterilisering hade ett brett politiskt stöd från vänster till höger och den ursprungliga och utbyggda steriliseringslagen röstades igenom av riksdagen med stor majoritet redan 1934. Sverige var ett av de första länderna i Europa som inrättade ett rasbiologiskt institut även om det i takt med nazismens framväxt tonade ner katalogisering i olika raser till förmån för studier av arftlighet och genetik.

Gunnar och Alva Myrdals inflytelserika debattskrift *Kris i befolkningsfrågan* var inte bara en förespråkare för sociala reformer inom barnomsorg, preventivmedel, bostads- och fördelningspolitik. Den förespråkade också en skärpning av steriliseringslagstiftningen. Där står till exempel att "Den profylaktiska socialpolitikens direkta uppgift är att framskapa ett bättre människomaterial" samt "Ett önskemål från både socialpedagogisk och arvsbiologisk synpunkt är därför till en bör-

jan en så sträng lagtillämpning som möjligt. I det fall där rättskapacitet inte kan förnekas trots att eljest förutsättningarna för sterilisering äro för handen böra läkare och sociala myndigheter vara verksamma för att förmå vederbörande att frivilligt underkasta sterilisering".

Om detta inte hjälpte för att förbättra befolkningmaterialet menade författarna att lagstiftningen borde skärpas ytterligare (vilket också skedde 1941) och att alternativen där det ändå blev (för samhället) oönskade graviditeter var abort eller skiljande av barnen från sina olämpliga föräldrar.

Doktor Berg är alltså en exponent för mycket väletablerade idéer i samhället och de olika flickorna på hemmet blir exempel på olika socialhygieniska strategier.

Flickor med dåligt påbrå skulle inte få föra misären vidare, en belastning för samhället, nämner Solbritt. Men man inser också med vilket godtycke dessa så kallade "minst lämpade" valdes ut. Att tillhöra en barnrik familj, att uppvisa udda temperament, att vara utlevande och gilla pojkar, att ha tatarpsyke, att vara "asocial" eller att rent fysiskt avvika med epilepsi eller annan sjukdom. Diagnoserna ifrågasattes sällan och svaret var oftast institutionsplacering under lång tid. På mentalsjukhus genomfördes tvångsbehandlingar som sterilisering och lobotomi.

Det var en tid då samhället i betydligt högre grad än idag dikterade individens frihet. De svaga och sjuka i samhället togs om hand och placerades på olika institutioner. Idag, efter den stora mentalvårdsreformen i slutet på 1970-talet, råder en annan syn. Nu är det individens frihet som står i centrum och flertalet av de stora anstalterna är nedlagda. I slutet av 1960-talet fanns det drygt 25 000 patienter på mentalsjukhusen. I slutet av 90-talet var siffran nere i under 5 000.

- Vad är en sund människa? Hur ser vi på mental ohälsa idag?

- Även om operationen inte utfördes under direkt tvång bearbetades flickorna psykiskt med hot, uppmuntran och övertalning för att själva nästan bli initiativtagare. Vilka hot lever flickorna i filmen under?

- Det är idag svårt att förstå att metoder som de vi ser i filmen kunde existera just efter kriget när nazismens fruktansvärda brott kommit i dagen. Diskutera likheter och olikheter med nazismens rasideologi i de svenska tankarna. Läs mer om Rasbiologiska institutet i Uppsala och dess chef Herman Lundborg. Är detta något som vi talar tillräckligt om idag eller är det en del av vår historia som vi fortfarande inte har gjort upp med?

- Läs gärna de delar i *Kris i befolkningsfrågan* som handlar om steriliseringsfrågan och fundera över författarnas drivkraft. Var det en cynisk, instrumentell manipulation av människan eller en naiv tro att man handlade i humanismens tjänst?

- Människan har länge försökt styra det naturliga urvalet. I en del länder begränsar man antalet flickor, i den rikare världen kanske man vill förbestämma ett barns utseende, intelligens eller konstnärliga talanger medan det för vissa är reli-

giös övertygelse som styr synen på barnafödande. Fundera över hur vi idag förhåller oss till förädling av människan. Fosterdiagnostiken ger oss enorma möjligheter att ta reda på de födda barnens egenskaper, inte bara allvarliga sjukdomar. Är det önskvärt att kunna styra de framtida generationernas egenskaper? Var går gränsen eller har vi redan passerat den?

- I Tyskland har politiker börjat oroa sig för att det är "fel" kvinnor som föder flest barn. Det vill säga invandrare och de som har det sämst socialt föder många barn medan akademiker väljer att föda få eller inga alls. Tankar formuleras om att bygga ut barnomsorgen för att just kvinnor som vill göra karriär skall lockas att skaffa barn. Fundera över vilka tendenser som finns i det moderna samhället kring dessa frågor. Även om man inte skulle sträcka sig så långt som till att medicinskt bestämma vilka som är lämpliga kanske man vill styra den demografiska utvecklingen med politiska reformer.

- Vad är ett gott samhälle?

Solbritt - det dåliga samvetet

Filmens inleds och avslutas föreståndarinnan Solbritts ord och tankar som också blir hennes eget vittnesmål. En historia, ett dåligt samvete som följt henne hela livet och en summering av en livslögn som nu måste erkännas.

"Vem är man om man blundar?" Att inte vilja se vad som försiggick och vad hon själv var delaktig i är ett trauma som Solbritt får leva med. Vi ser hennes ambivalens i mötet med flickorna. Det tilltagande tvivlet på Odenslundprojektet, på tvånget och framförallt på de mer eller mindre framtvingade steriliseringarna.

Mötet med Gertrud får Solbritt att börja omvärdera allt samtidigt som hennes lojalitet, hennes gudsfruktan och tro på disciplin ändå gör henne till den perfekta förlängda armen av det system hon trott på så länge.

Vi får inte veta så mycket om hennes bakgrund men anar att hon kanske bär på egna erfarenheter som gör att hon känner för flickorna, deras rätt till sina kroppar och framtida barn.

Det är Solbritt som ber Gertrud överväga sitt beslut om

operation. Betonar oåterkalleligheten. Hon gör försök att få Doktor Berg att omvärdera sina beslut och i slutet är det hon som driver fram Gertruds avslöjande även om hon kanske inser att Gertrud kommer att bli ett offer.

- "Så vem är man om man blundar?" En fråga vi alla kan ställa oss när vi deltar i något vi inte tror på? Hur ser ni på Solbritts roll? Förstod hon inte? Ville hon inte se? Vad kunde hon ha för skäl till det? Hur finner man modet att vägra lyda, att vara del av ett system?
- I någon mening fungerar karaktären Solbritt som en bild av vårt eget dåliga samvete. Vi kan nog alla hitta livsval som gör att vi själva bidrar till lidande. Det kan handla om vad vi konsumerar, vad vi väljer att inte engagera oss i. Vem eller vilka vi inte törs eller orkar försvara, på ett individuellt eller kollektivt plan. Hur finner man mod att stå för det man tror på och inte minst protestera när man tvivlar på ett system?
- "Många flickor kom och gick, men ingen som Gertrud", säger Solbritt. Vad ser hon i Gertrud som inte funnits hos de andra?
- Diskutera vad civilkurage rent praktiskt innebär i vårt dagliga liv. Har ni exempel då ni själva stått för er åsikt fast det varit svårt eller tvärtom?

Odenslund - en dramatisk spelplats

Den nya människan utspelar sig nästan uteslutande på arbetshemmet Odenslund. Ett enormt godslignade stenpalats inhägnat av svarta järnstaket omgärdar denna klaustrofobiska spelplats. Gertrud anländer från sitt fattiga, fallfärdiga familjehem som trots armodet ändå symboliserar frihet där det ligger öppet vid havet.

När hon anländer stängs de väldiga grindarna bakom henne som vore det ett fängelse. De gråa kalla väggarna, de spartanska sovsalarna och den enkla matsalen, en dyster plats på jorden.

För att betona kylan utspelar sig historien under vinter och vårvinter. Inte förrän Gertrud förs bort i ambulansen anas vårens grönska. Flickorna krattar torra och frostnupna löv och de vita lakansstrecken blir en poetisk antydning om det hårda arbetet med tvätt och städning som dominerar deras dagar. Som en del av tuktningen och den sociala anpassningen tvingas de ta iskalla bad i sjön.

Filmen använder sig av ett vedertaget persongalleri och med tydlig polarisering mellan makten och de utsatta. Flickorna representerar typer vi kanske känner igen från filmer som utspelar sig i slutna miljöer som fängelser, sjukhus, internat eller militärförläggningar. En vedertagen hierarki med olika grupperingar där pennalism och maktkamp lätt får fäste. Den tuffe, som först framstår som antagonist men sedan blir vän med huvudkaraktären, den fete lite udda, en präktig med glasögon och en svag självmordsbenägen karaktär. Och filmen leker lite med miljön där arbetshemmet Odenslund - där den bakomliggande ideologiska tanken var ljusa och öppna salar - framstår som ett skräckslott.

- Den slutna värld som Odenslund utgör är en tacksam spelplats för ett renodlande av konflikter och karaktärer. Fil-

men arbetar med välbekanta klichéer som både effektivt etablerar konflikter samtidigt som de riskerar att bli förutsägbara. Fundera över filmens karaktärs-galleri. Vad känner ni igen från filmer som utspelar sig inom ramen för exempelvis ett fängelse, internat eller liknande? Är det bara ett dramaturgiskt grepp eller finns det en sanningshalt i att konstellationer liknande dessa uppstår när en grupp personer tvingas leva tätt inpå varandra, mer eller mindre isolerade från omvärlden?

Fakta

Sterilisering med olika grader av tvång förekom i Sverige mellan åren 1934 och 1976. Under denna period steriliserades cirka 63 000 människor, övervägande delen kvinnor. Mellan tjugo och trettio tusen av dessa skedde med tvång (Källa SOU 200:20).

Statens institut för rasbiologi grundades 1922 och dess första chef blev Herman Lundborg. I mitten av 50-talet ändrades namnet till Institutionen för medicinsk genetik och man kom att knytas till Uppsala Universitet.

Läs/se vidare

Kris i befolkningsfrågan, Alva och Gunnar Myrdal, Stockholm 1934

SOU (Statens offentliga utredningar) *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935-1975*

Gunnar Boberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet; rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm 2005

Homo Sapiens, DVD av Peter Cohen (ingår i boxen 2 filmer av Peter Cohen utgiven av SandrewMetronome)

Det rena landet: om konsten att uppfinna sina förfäder, Maja Hagerman, Stockholm 2006

Produktionsuppgifter

Producent: Charlotta Denward

Manus: Kjell Sundstedt

Regi: Klaus Härö

Foto: Jarkko T.Laine

Klippning: Thomas Täng

Musik: Michael Galasso

Scenografi: Cian Bornebusch

I rollema

Gertrud - Julia Högberg

Solbritt - Maria Lundqvist

Jenny - Lo Kauppi

Astrid - Ellen Mattsson

Lisa - Anna Littorin

Axel - Christoffer Svensson

Dr Berg - Tobias Aspelin

Tekniska uppgifter

Speltid: 104 min

Format: Vidfilm

Ljudsystem: Dolby DTS

Censur: 11 år

Svensk premiär: 23.2.07

Distribution

Sonetfilm, Box 271 50, 102 52 Stockholm. Tel 08-665 14 08, fax 08-665 14 24, www.sonetfilm.se